

Çevresel Güvenliğin Gelişimi¹ *Development of Environmental Security*

Çağla VURAL

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Antalya

Özet: Çevresel bozulmaların yarattığı olumsuz etkilerin dikkat çekmesi ve geleneksel güvenlik algılarının bunlara yeterli çözümler sunamamasıyla birlikte, çevresel kapsamda farklı ilkelere ve çözüm önerilerine dayanan yeni bir güvenlik arayışı belirmiştir. Çevresel güvenlik böylece, Soğuk Savaş sonrası güvenliğin genişletilmesiyle beraber literatüre girmiştir. Kavram; geleneksel, ortak, insani ve ekolojik güvenlik yaklaşımları tarafından, güvenliği sağlanacak nesnenin kim ya da ne olması gerektiğiyle ilgili olarak farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Bununla birlikte çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiler kadim zamanlara kadar dayanmaktadır. Bu çalışmanın gayesi güvenlik ve çevre arasındaki bağlantıların literatüre girmeden asırlar önce dahi etkili olduğunun çeşitli örneklerle vurgulanması ve o dönemlerden günümüze çevresel güvenlik bakış açısının farklı yönlerden ele alınış çeşitlerinin araştırılmasıdır. Bu araştırmalar yapılırken; literatür taraması yöntemine başvurulmuş; bilimsel kitaplardan, makalelerden, tezlerden ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kopenhag Okulu, çevre ve güvenlik ilişkisi, çevresel güvenlik, geleneksel güvenlik, ortak güvenlik, insani güvenlik, ekolojik güvenlik.

Abstract: Since the impact of environmental degradation has become more visible and the traditional security perceptions could not provide effective solutions, a new context of security based on different principles and resolutions in the environmental framework has appeared. Environmental security has thus entered into the literature with the expansion of security concept in the post-Cold War period. The concept has been broached in different manners by traditional, common, human and ecological security approaches for revealing who the subject is or should be to be secured. However, relations between environment and security are based on ancient times. The aim of this study is to emphasize that the links between security and the environment are influential even centuries ago without entering the literature, and to investigate different aspects of the periodical viewpoint of the day-to-day environmental security perspective. In order to analyze these aspects; the literature review method was consulted; scientific books, articles, thesis and internet resources were used.

Keywords: Copenhagen School, environment and security relationship, environmental security, traditional security, common security, human security, ecological security.

1. Giriş

Çevresel bozulmaların doğa, insan, devlet gibi varlıklar üzerinde yarattığı etkiler ve bu etkilerin sonuçları güvenlik kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Çevre ve güvenlik ilişkisinin bu anlamda uzun bir gelişimi olmuştur. Bununla birlikte bu ilişkilendirme süreci son 30 yıldır çevre sorunlarının ve iklim değişikliğinin toplumlar üzerine direkt etkileri görüldükçe daha çok belirginleşmiş ve çevre problemleri güvenlik boyutu ile de değerlendirilmeye başlanmıştır. Çevre ve güvenlik ilişkisini çevre sorunları ve toplumsal sorunlar bağlamında en iyi tanımlayan kavram ise "çevresel güvenlik" kavramıdır. "Çevresel Güvenlik" kavramı uluslararası güvenlik ortamının tarihsel süreci içerisinde değişen güvenlik ortamı ve bu yeni ortamda çevreye atfedilen değer ne olduğuyla açıklanabilir. Uluslararası güvenlik ortamında

¹ Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı 'Hindistan Örneğinde İklim Değişikliği Politikalarının Çevresel Güvenlik Bağlamında Değerlendirilmesi' konulu yüksek lisans tezi kapsamında hazırlanmıştır.

değişen aktörler ve süreçler, ulus devletin aktör olduğu geleneksel güvenlik yaklaşımları ve tanımları dışında zamanla bireyi ön plana alan güvenlik yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Bu süreç aynı zamanda çevresel güvenlik kavramının ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Çevresel güvenlik kavramı her ne kadar Soğuk Savaş sonrasında Uluslararası İlişkiler literatürüne girmeye başlasa da, aslında çevresel konular güvenlik ihtiyacının ortaya çıktığı ilk andan itibaren, kavramla iç içe olmuştur. Bu amaçla çalışmada ilk olarak güvenlik tanımından yola çıkılıp, aslında kavram içinde hep varolan çevresel noktalar belirlenerek, kavramın literatüre girmesine kadar geçen süreç incelenecektir. Çevresel konuların geleneksel güvenlik kavramı içindeki yeri, güvenlik kavramının genişletilmesiyle birlikte belirginleşmesi incelenerek, kavramın günümüzdeki algısına ulaşılabilecektir. Çevresel güvenlik literatüre girdiği andan itibaren tanımı ve içeriği ile de tartışmalara konu olmuştur. Bu anlamda kavramın günümüze kadar olan süreçte geçirdiği tartışmalara değinilerek, neyin güvenliği ve kimin güvenliği soruları kapsamında kavrama yönelen yaklaşımlar belirtilmeye çalışılacaktır. Çevresel güvenlik kavramından ayrı olarak, özellikle küresel iklim değişikliği gibi çevresel problemlerde uygulanacak politikalar nezdinde karar alma süreçleri bazında öne çıkardığı ortak güvenlik nedeniyle küresel çapta bir sorunun çözümüne yönelik daha uygun öneriler getiren ekolojik güvenlik yaklaşımına ayrıca değinilecektir.

Çalışmanın amacı güvenlik ve çevre arasındaki bağlantıların literatüre girmeden tarihsel süreç içinde etkili olduğunun çeşitli örneklerle vurgulanması ve o dönemlerden günümüze çevresel güvenlik bakış açısının farklı yönlerden ele alınmış çeşitlerinin araştırılmasıdır. Bu bağlamda çevre ve güvenlik ilişkisinden önce güvenlik kavramının tanımı, geleneksel güvenlik yaklaşımları ile Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmalarına katkısına kısaca değinilecektir. Daha sonra çevre ve güvenlik ilişkisi ile çevresel güvenlik yaklaşımının gelişimi ele alınacaktır. Çevresel güvenlik yaklaşımlarına göre literatürde yeni bir kavram olan ekolojik güvenlik yaklaşımı incelenerek bu anlamda Türkçe literatür kapsamında yaşanan kaynak eksikliğine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

2. Güvenlik Tanımı

Güvenlik, kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre 'toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet'tir. Oxford Sözlüğü'nden alınan tanıma göre ise, tehlike veya tehditten uzak olma durumudur. Güvenlik kelimesinin, birçok tanımı bulunmaktadır. Güvende olmak zarara karşı korunaklı durumda olmaktır (Griffiths vd., 2013:133). Dalby'ye göre güvenlik terimi, kısmen her yerde bulunan ve tehditten uzaklaşmak isteyen bir dizi yaygın isteği ifade etmektedir (Dalby, 1992: 97). Wolfers'in yaptığı tanıma göre ise güvenlik kavramının iki yönü bulunmaktadır. Buna göre nesnel olarak sahip olunan değerlere ilişkin bir tehdidin bulunmaması, öznel olarak ise bu değerlere ilişkin bir saldırı olacağı korkusu bulunmamasıdır (Wolfers, 1952: 485). Güvenlik kavramının kökeni kadim zamanlara kadar dayandırılabilir durumdadır fakat kavramın kullanımı ve içeriği pek çok değişiklik yaşamıştır. Kavram Arends'e göre (Arends, 2015) çağdaş haline ve anlamına gelene kadar genel anlamda üç farklı şekilde kullanılmış ve bunların bileşimi sonucu bugünkü halini almıştır. Bu üç kullanımdan biri; Atinalıların, imparatorluklarının yıkılmasını engelleme çabalarıdır (Arends, 2015: 199-223). Bu anlamda Yunan tarihçisi Thukydides'in eseri dikkate alınmıştır (Thukydides, 2010). Thukydides "Peloponnesos Savaşları" adlı eserinde Peloponnesos Savaşları'nın (Şenel, 2010:129) nedenlerini ve sonuçlarını ele almıştır. M.Ö 5. yüzyıl başlarında Atina önderliğinde, Yunan Kent Devletleriyle birlikte Persler karşısında korunmak amacıyla kurulan "Attik Delos Birliği" (Boyana, 2007:11-20), Atina tarafından bir konfederasyona dönüştürülmüştür. Bunun sonucunda güçlenerek ve emperyal özellikler göstererek birliği hegemonyası altına alan Atina, yine aynı birliği Atina İmparatorluğu haline getirmeye çalışmıştır. Thukydides'e göre savaşı mecburi kılan da Atina'nın bu şekilde güçlenmesi ve bunun Sparta'da uyandırdığı korku olmuştur (Nye ve Welch, 2011:20-31). Sparta ve diğer kent devletlerinde beliren bu korkunun güçlenmesi, nefret ve kızgınlık haline dönüşmesi düşüncesi ise Atina İmparatorluğu'nun siyasetinin temel hedefinin güvenlik olmasına neden olmuştur (Arends, 2015: 199-223). Yukarıda da

belirtildiği gibi güvenlik kavramı çağdaş anlaşılır haline, aynı kullanım ve içerikle gelmemiştir; ancak soyut olarak kastedilen ve anlaşılan hep korunaklı olma durumu olmuştur.

Üç kullanımdan ikincisine gelindiğinde, güvenlik kavramını kullanan Romalıların dini vurguları göz önüne alınmaktadır (Arends, 2015: 199-223). Bu noktada kavram, "securitas"¹ olarak ilk kez Çıçero ve Lucretius tarafından kullanılmıştır. Siyasi bir kavram olarak ise "Pax Romana"² (M.S 1. yy'dan itibaren) bağlamında kullanılmaya başlanmıştır (Brauch, 2015: 168). "Securitas" Pax Romana'nın en önemli temel taşı olmuştur. Zira o dönemde vilayetler arasında ortaya çıkan tüm problemler, zor kullanarak dahi olsa çözülmeye çalışılmış ve imparatorluğa bağlı tüm bölgelerdeki hususi hayatların ve halkın güvenliği olarak anlaşılan Roma Barışı, bu kavram temelinde yaratılmıştır. Sonraki dönemlerde ise kavram, Hristiyan yazarlarca şüphenin karşıtı manasında "inancın güvencesi" olarak kullanılmıştır. Kavram bu dönemde siyasi temelini kaybetmiş ve hem kelime hem de anlam bakımından dini derinliklere sahip imalara yöneltilerek birtakım farklılıklara uğramıştır. Reform Hareketleri'nin³ başlaması ve gelişmesi üzerine ise teolojik anlam taşıyan ve dinle ilişkili olarak manevi inançlar kapsamında algılanan bu güvenlik duygusu yıkılmıştır. İşte bu şekilde yıkılan ve dini algı taşıyan Ortaçağ güvenlik düşüncesi, yerini yeniden siyasi temelli ve devletle ilişkili güvenlik algısına bırakmıştır (Arends, 2015: 212-213). Yukarıda açıklanan iki kullanım şeklinde de kavram, içinde çelişkiler barındırmış ve kavrama karşı zaman zaman ilgi kayıpları yaşanmıştır. Kavramın çağdaş kullanımı ve uluslararası ilişkilere yansımaları ise üçüncü kullanım kapsamında olmuştur. Arends'e göre üçüncü kullanım Hobbes felsefesinin iç savaşları önleme hedefidir (Arends, 2015: 212-213). Bu noktada Hobbes'un yaşamına ve siyaset felsefesine odaklanılmalıdır. Hobbes otobiyografisini yazdığı eserde, kendisinin "korku" ile doğduğunu belirtmiştir. Annesinin, buldukları yerin işgal edileceği söylentisinin neden olduğu korkuyla, kendisini erken dünyaya getirdiğini ve yaşamına korku duygusunun egemen olduğunu söylemiştir (Martinich, 1999: 2). Gerçekten de Hobbes'un yapıtlarında bu korkunun izlerini ve güvenlik arayışlarını görmek mümkündür. Hobbes'a göre tüm insanlar, ölüm korkusu ve çıkar ile hareket eden, bencil varlıklardır (Warburton, 2016: 93). İnsanlar yaşamlarını sürdürmek gayesinin gereği olarak "güvenlik isteği" duymaktadırlar. Bu çerçevede ona göre devletin ortaya çıkmasından önceki ortam, güvensizdir. Hobbes'un "doğa durumu" olarak adlandırdığı bu durumda "herkesin herkesle savaşı" bulunmaktadır. Buradan hareketle Hobbes'a göre "insan insanın kurdudur" (Anonim, 2017a); ancak insanlar böyle güvensiz bir ortam içinde sürekli kalamayacaktır. Bu ortamdan çıkışın çözümü ise, güçlü bir bireyi ya da parlamentoyu başa getirmektir. En önemli eseri olan "Leviathan"da bunun şart olduğunu belirtmiştir (Hobbes, 2016). Yine bu eserinde güvenliği, devletin temel olgusu haline getirmiştir (Şenel, 2010: 351-359).

Hobbes'un çalışmalarını en çok etkileyen durumlardan birisi İngiltere'deki iç savaşlardır. Buradan yola çıkarak Thukydides'in Atinası'yla bağlantı kurulabilmektedir. Hobbes güvenlik ile ilgili temel görüşlerinde Thukydides'in "Peloponnes Savaşları" yapıtından esinlenmiştir. Thukydides'in bu eserinin çevirisini yapmış ve yayınlamıştır. Thukydides'in öne sürdüğü, "Atinalıların; imparatorluklarının yıkılmasını engellemek (iç savaşı bitirmek) için siyasetlerinin temel hedefi haline getirdiği güvenlik" düşüncesi, Hobbes'un kendi dönemindeki iç savaşları engellemek için çözüm olarak sunduğu güvenlik algısına köken oluşturmuştur (Arends, 2015: 213-215). Arends'e göre bu üç kullanımın birleşimi uluslararası ilişkiler disiplindeki "güvenlik" kavramını oluşturmuştur. Hobbes'un güvenliğe bakış açısıyla beraber güvenlik, modern devletin yararlandığı en önemli kavramlardan biri haline gelmiştir. Ancak uluslararası ilişkilerde güvenlik çalışmaları; belli bir döneme (2. Dünya Savaşı sonrası) kadar ayrı bir alan olarak algılanmamış, bunun yerine diplomasi tarihi ve askeri tarih içinde yer almıştır (Bingöl, 2016: 17). Buraya kadar güvenliğin ne olduğu, nasıl tanımlandığı ve çağdaş haliyle

¹ Terim Çıçero ve Lucretius tarafından felsefi anlamlarda kullanılmıştır. Psikolojik ve felsefi olarak 'üzüntü ve kederin yokluğu, dertsiz, tasasız, sakin' anlamlarıyla kullanılmışlardır. (Arends, 2015: 208).

² Latince Roma Barışı anlamına gelmektedir. Yaklaşık 200 yıl süren barış dönemi için ayrıca bknz; Anonim 2017b.

³ 15. ve 16. yüzyılın Avrupa insanında ortaya çıkan görüş değişikliği sonucu, kilisenin devlet yönetiminden ayrı dinsel bir örgüt olarak faaliyet göstermesine neden olacak olan dini reform (Anonim 2017c).

nasıl ortaya çıktığı kısaca belirtilmeye çalışılmıştır. Bir sonraki bölümde güvenlik çalışmalarının ayrı bir alan olarak algılanıp çalışmalar yapılmaya başlandığı döneme ve bu dönemdeki güvenlik algılarına değinilecektir.

3. Geleneksel Güvenlik Kavramı

Güvenlik kelimesi önceki bölümde tanımlandığı üzere zarardan, tehlikeden uzak olma, korunma halidir. Bu anlamda güvenli ortamı; şiddetin, çatışmanın ve savaşların olmadığı bir ortam olarak tanımlamak mümkündür. Güvenlikle ilgili tartışmalar tarih boyunca devam etmiş ve güvenlik genellikle savaş ve barış kavramları üzerinden tartışılmıştır. Waltz'a göre felsefeciler; çatışmaların ve savaşların azaltılması ve aşılmasıyla ilgili görüşler ortaya koymuş ve savaşın nedenleriyle ilgili bu görüşler üzerinden temel farklılıklar göstermişlerdir. Buna göre "Savaş, insan varlığının mecburi bir parçası mıdır, değil midir?" sorusu üzerinden değerlendirme yapıldığında uluslararası ilişkilerdeki kötümser ve iyimser görüşler ortaya çıkmaktadır. Kötümser görüşler "Realizm" temsilcilerinin, iyimser görüşler ise "İdealizm" temsilcilerinin düşünceleri arasındaki farklılığı yansıtmaktadır. Realizm; Thomas Hobbes felsefesinin geleneklerine dayanırken, İdealizm; Immanuel Kant felsefesinin geleneklerine dayanmaktadır. Bu iki geleneğe de tabi olmayan ve farklı görüşler paylaşan düşünürler ise Hugo Grotius felsefesine dayanmaktadır (Waltz, 2001: 54). Hobbes felsefesine göre dünya şiddete eğilimlidir ve bunu aşmanın mümkünatı yoktur. Kant felsefesine göre barış içinde bir yaşam mümkündür ve bunun için çatışmanın ve tabiatıyla onun neden olduğu şiddetin aşılması gerekmektedir. Grotiusçu düşünceye göre ise şiddet ve savaş azaltabilecek kaideler ve normlar geliştirmek mümkündür ancak şiddeti ve savaş kusursuz anlamda tam olarak yok etmek zordur (Baylis, 2015: 154). Savaş ve çatışmaların aşılabileceği tartışmaları devam ederken, aşılabilmesi yönünde en keskin adım Birinci Dünya Savaşı ardından kurulan Milletler Cemiyeti ile atılmıştır. Milletler Cemiyeti (Griffiths vd., 2013: 232-234), ABD Başkanı Woodrow Wilson'un geliştirdiği ilkelere dayanarak kurulan ve amacı ülkeler arasındaki sorunları ve çatışmaları barışçıl yollarla, politik bir uzlaşma sağlayarak çözmek olan bir kuruluştur. Buradan anlaşıldığı üzere Milletler Cemiyeti, İdealist bir yaklaşımla kurulmuştur. Ancak cemiyet İkinci Dünya Savaşı'nı engelleyemeyince, 1945 sonrası Soğuk Savaş boyunca Realist görüş, temel bir ekol haline gelmiştir (Baylis, 2015: 155). Güvenlik kavramıyla ilgili doğrudan doğruya çalışmalar yapılmaya başlanması da bu dönemde olmuştur. Bu süreç içerisinde güvenlik çalışmaları "ulusal güvenlik" ve "stratejik güvenlik" adı altında yapılmıştır. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı denildiğinde ise kastedilen devlet odaklı yaklaşımlardır. Burada devlet, uluslararası siyasette temel aktör ve güvenliği sağlayan birim olarak görülmektedir ve ilk olarak ulusal güvenlik sağlanmalıdır. Geleneksel güvenlik çalışmaları denince bu çalışmalar üzerinden güvenlik anlayışlarıyla realizm, neo-realizm, liberalizm, barış çalışmaları ve stratejik çalışmalar anlaşılmaktadır (Bingöl, 2016: 17-21).

Soğuk Savaş boyunca hakim olan güvenlik anlayışı ise bunlardan biri olan Realizmin güvenlik algısıdır. Realistlere göre uluslararası alan tehlikelidir ve her an çatışmaya yönelik eğilimler taşır. Bir dünya hükümeti kurmak mümkün değildir. Onlara göre uluslararası barış, güç dengesiyle sağlanır. Bu kapsamda uluslararası ilişkilerde anlaşmazlıkların çözümünü sağlayan tek aktör, devlettir. Devletler bunu güç kullanımıyla yapmaktadır ve tümü askeri ve stratejik vasıtalarla güvenliği sağlamaya çalışmaktadırlar (Heywood, 2011a: 86-94). Bu anlamda Soğuk Savaş'ın büyük bir kısmında güvenlik algısı askeri konular çerçevesinde şekillenmiştir. Soğuk Savaş süresi boyunca, güvenlikle ilgili yapılan çalışmalar da, çoğunlukla devletin askeri konularını içermiştir. Buna göre eğer bir sorun askeri kuvvetle ilgiliyse güvenlik sorunu (yüksek politika) olarak sayılmış, fakat eğer sorun askeri kuvvetle ilişkili değilse, düşük politika⁴ konusu sayılmıştır (Baldwin, 1997: 9). Buradan da anlaşılacağı üzere bu dönemde askeri konular dışında kalan; çevresel, ekonomik, siyasi ve toplumsal konular düşük politika (low politics) alanları sayılmıştır. Fakat 1980'lerin sonlarına doğru uluslararası sistemdeki değişimlerle beraber çevresel, ekonomik ve toplumsal sorunların mevcut güvenlik yaklaşımıyla ele alınamaması sonucu, uluslararası güvenlik tartışmalarında radikal değişiklikler yaşanmıştır. Geleneksel güvenlik

⁴ "High Politics", "Low Politics" Ayrıca bkz : Akdoğan, G (2013).

anlayışına alternatif olarak "yeni" olarak adlandırılan güvenlik yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Bakış açıları ve analiz metotları farklı olan yaklaşımlar, yalnızca askeri sorunların güvenlik konusu oluşunu eleştirmiştir (Bingöl, 2016: 17). Bu eleştirilerin artışı ile güvenlik kavramı, içine yeni unsurları da alarak genişleme sürecine girmiştir. Bir sonraki bölümde güvenlik kavramının genişletilmesi, Kopenhag Okulu'nun iki önemli çalışmasına odaklanılarak incelenecektir.

4. Güvenliğin Genişletilmesi, “Güvenlikleştirme” ve “Sektörel Analiz”

Güvenlik üzerine yapılan araştırmalar ve çalışmalar genel anlamda ‘ulusal güvenlik’ ağırlıklı olmuştur. Özellikle ulus devletin ortaya çıkışıyla beraber güvenlik, askeri çerçevede düşünülmüş ve temel aktörü (koruyan ve korunan) devlet olagelmıştır. Fakat bir önceki bölümde de belirtildiği gibi Soğuk Savaş'ın sonlarına yaklaşılrken bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Küreselleşme ve karşılıklı bağımlılığın artmasıyla beraber mevcut güvenlik yaklaşımları yetersiz kalmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının ardından ortaya çıkan siyasi sorunlar, güvenliğin odak noktasında terör örgütleri gibi devletler dışı aktörlerin de yer almasına neden olmuştur (Kılıçaslan, 2016: 45-64). Bunun dışında ozon tabakasının delinmesiyle birlikte baş gösteren çevre sorunları, kaynak kıtlığıyla alakalı sorunları gözler önüne seren 1973 petrol krizi⁵ gibi yeni sorunlar, güvenlikle ilgili endişeler yaratmıştır. Küreselleşen dünya; tek aktörün devlet olduğu güvenlik yaklaşımlarının, ortak güvenliği tehdit eden sorunları ele almakta yetersiz kalması nedeniyle, güvenlik kavramı formunda değişiklikler yaratmıştır. Bu noktada Kopenhag Okulu⁶'nun bakış açısı dikkat çekmektedir. Kopenhag Okulu geleneksel güvenlik yaklaşımlarının düşük politika olarak gördüğü tehdit ve sorunları, güvenliğin konusuna dahil ederek genişletmiştir. Okulun öne çıkan temsilcileri Ole Waever, Barry Buzan ve Jaap de Wilde'dir. Kopenhag Okulu belirtildiği üzere geleneksel güvenlik yaklaşımlarını eleştirmiş ve teorilerini bu kapsamda geliştirmiştir. Bu eleştirilerdeki temel odakları ise güvenlikle ilgili yaklaşımlarda, devletin tek ve temel aktör olması ve yalnızca askeri problemlerin güvenlik tehdidi olarak görülmesidir (Bingöl, 2016: 21). Bu anlamda okulun çalışmalarında önem arz eden iki kavram üzerinde durulacaktır: güvenlikleştirme ve sektörel analiz. Güvenliğin genişletilme çabaları ile birlikte, güvenlik kapsamı içine birçok konu girmiştir. Konuların çeşitliliğiyle beraber ortaya şu soru çıkmıştır: Bu konulardan hangileri güvenliğin konusu olarak görülebilir, hangileri güvenliğin konusu olarak görülemez? Okul bu soruna çözüm bulabilmek adına "güvenlikleştirme" kavramını geliştirmiştir. Kavramı açıklayabilmek adına öncelikle, aktörler ve başvuru nesnesi kavramları açıklanacaktır (Buzan vd., 1998: 36):

-Başvuru nesnesi (referent object): Varoluşsal olarak tehdit altında olduğu sezilen ve hayatta kalmak için yapılacakları meşrulaştıracak şeylerdir.

-Güvenlikleştirici aktörler (securitizing actors): Sorunları güvenliklestiren aktörlerdir. Bunu başvuru nesnesinin, varoluşsal olarak tehdit edildiğini ilan ederek gerçekleştirirler.

Okula göre güvenlik var olmakla, mevcudiyetle ilgili bir durumdur. Dolayısıyla başvuru nesnesinin var oluşuna, yani mevcudiyetine yönelik bir tehdit meydana geldiğinde, bu güvenlik sorunu olur. Sorunla birlikte başvuru nesnesine zarar gelmemesi amacıyla, önlem alma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu önlemleri almanın meşruluğu ise söz konusu tehditlerin başarılı bir şekilde sunulması ve kabul görmesiyle sağlanmaktadır. Böylece güvenlikleştirme süreci gerçekleşmiş olur. Bir konunun güvenlik meselesi olarak sunulması ve kabul edilmesi ise bireylerin tek başına verdikleri bir karar olmamaktadır. Güvenlikleştirme sürecinde, konuşmacı ve izleyiciler bulunmaktadır. Konuşmacı, güvenlikleştirici aktör konumundadır. İzleyiciler ise sorunu, güvenlik meselesi olarak algılayan ve kabul eden kitle konumunda bulunmaktadırlar. Başarılı bir güvenlikleştirme, sadece konuşmacı yani güvenlikleştirici aktörün problemi sunmasıyla kararlaştırılmamaktadır. Süreci tamamlamak ve sorunu

⁵ 1973 OPEC ve Petrol Krizi: 15 Ekim 1973 tarihinde Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliğinin OAEPC (OAEPC, OPEC üyesi Arap ülkeleriyle Mısır ve Suriye'den oluşur) Yom Kippur Savaşı'nda ABD'nin İsrail Ordusuna destek vermesine karşılık olarak ilan ettiği petrol ambargosuna denmektedir. Arslan: 2011.

⁶ ‘Kopenhag Okulu’, 1985 yılında Kopenhag Üniversitesi çatısı altında "Barış ve Çatışma Araştırması Merkezi" adı ile kurulmuştur. Kılıçaslan, 2016: 45-64.

güvenlik meselesi olarak kabul ettirebilmek için; izleyicinin, varoluşsal bir tehdit durumu bulunduğunu kabul etmesi gerekmektedir (Buzan vd., 1998: 36). Genel anlamda, başarılı bir güvenlikleştirme üç adımdan oluşmaktadır. İlk adım varoluşsal tehditlerin tanımlanmasıdır. İkinci adım bu tehditlerin engellenmesi adına acil durum eylemleridir. Üçüncü adım ise mevcut kuralların dışına çıkma durumunun, birimler arasındaki ilişkiler üzerine etkileridir. Burada bahsedilen şey meşrulaştırma işlemidir. Yani acil durumlarda, belli kuralların, düzenlemelerin ötesine geçebilme ve olağanüstü önlemler alabilme gerekliliğinin tüm birimler tarafından kabul edilmesi durumudur (Taureck, 2006). Okula göre güvenlik; özgürlüğü tehditlerden, devlet ve toplumların kendi bağımsız kimliklerini, düşman olarak gördükleri değişimlerden korumak üzere sağlanan bir durumdur (Buzan, 1991: 431-451). Buradan da anlaşılacağı üzere okul çalışmalarında analiz birimi olarak devlet ve toplumlara odaklanmıştır. Bu anlamda toplulukların güvenliğine etki eden beş durum belirlemiş ve bunları güvenlikleştirme sürecine adapte etmişlerdir. Güvenliği sektör analizi temelinde inceleyerek, her bir sektör arasındaki ilişkiyi dikkate almış ve bütüncül bir yaklaşım ortaya koymuşlardır (Buzan, vd., 1998: 27-28). Sektörler; askeri güvenlik, siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik, toplumsal güvenlik ve çevresel güvenlidir.

-Askeri Güvenlik iki durumla ilgilenmektedir. Bunlardan ilki devletlerin, silahlı hücum ve savunma kapasiteleridir. İkincisi ise devletlerin niyetidir (Niyet, diğer devletlerin söz konusu devletle ilgili yapacağı planlar ve hamlelerdir).

-Siyasi Güvenlik, devletlerin örgütlenme kararlılığı, yönetim ilişkileri, iktidar, devlet sistemi ve devletlerin kendi meşruiyetlerini sağladıkları ideolojilerle ilgilenmektedir.

-Ekonomik Güvenlik, piyasaya ve kaynaklara erişimlerle ilgilenmektedir. Finans ilişkileri, ticaret vb. üzerinden devletin gücünü ve refahını kabul edilebilir bir seviyeye getirme amacı bulunmaktadır.

-Toplumsal Güvenlik, toplumların din, dil, kültür, kimlik ve örfleri gibi özelliklerinin korunması, geliştirilmesi ve yeniden üretilmesiyle ilgilidir. Özellikle küreselleşmeyle birlikte toplumların iç içe geçmesi ve bağımlılıklarının artması nedeniyle bu tür toplumsal durumların uyumu güvenlik açısından önemli olmuştur.

-Çevresel Güvenlik ise yerel ve evrensel anlamda yeryüzünde yaşam bulunan tüm bölgelerin üstünde bir savunma sistemi oluşturmakla ilgilenmektedir (Buzan, 1991: 431-451). Çevresel güvenliğin alanı oldukça geniştir. Kaynak kıtlıkları, iklim değişikliği, kuraklık ve diğer çevresel felaketlerin hepsi ve bunların yarattığı tüm sorunlar çevresel güvenliğin konusu içine girmektedir. Çeşitli çevresel sorunların etkisi yalnızca bir bölgede ya da alanda değil, küresel çapta tüm dünyayı etkileyebilmektedir. Ayrıca kaynak kıtlıkları ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunların sonuçları çatışmaları etkileyerek, hem ülkeler arasında sorunlara hem de iç işlerinde bir takım problemlere yol açmaktadır (Viotti ve Kauppi, 2014: 506-508). Bu anlamda çevresel güvenlik günümüzde çok büyük öneme sahiptir.

Sektör analizi temelinde incelenen beş güvenlik durumu da birbirleriyle bağlantılı konumdadır ve birbirlerinden bağımsız hareket edememektedirler. Güvenlik sorunu içerisinde her biri kendi içinde öncelikli bir odak merkezi durumunda olsa da, birbirlerine örümcek ağı gibi kuvvetli bağlantılarla bağlıdırlar (Buzan, 1991: 431-451). Sonuç olarak Kopenhag Okulu, güvenliğin kapsamını genişletmiş ve geleneksel güvenlik anlayışının aksine güvenliğin, devlet içi ve devlet dışı aktörleri de kapsamı gerektiğini ortaya koymuştur. Kopenhag Okulu dışında geleneksel güvenlik anlayışının devlet odaklılığını eleştiren bir diğer okul da Galler Okulu⁷'dir. Bu okul da güvenliğin konusunun yalnızca askeri konular olmasını eleştirerek, başvuru nesnesinin insan olarak alınmasını ve insan özgürleşmesi kapsamında güvenlik algısı yaratılmasını savunmaktadır (Bingöl, 2016: 34-37). Bu bölümde güvenliğin genişletilmesi, güvenlikleştirme ve sektör analizi üzerinde durulmuştur. Buradaki temel amaç; güvenliğin değişen algısı kapsamında çevresel güvenliğin, hakim geleneksel anlayıştan sonra, akademik düzeydeki güvenlik çalışmaları içine dahil edilmesini görmektir. Ancak çevresel güvenlik ilk olarak bu

⁷ Galler Okulu, Soğuk Savaş sonrasında Aberyswyth Üniversitesi'ndeki Ken Booth ve Richard Wynjones gibi akademisyenlerin çalışmalarıyla tanınmaya başlanan bir okuldur. Bingöl, 2016: 34-37.

noktada ortaya çıkmamıştır. 1970'li yıllardan itibaren çevre ve güvenlik ilişkisi dikkatleri çekmeye başlamıştır. Hatta çevresel kaygılarla ilgili güvenlik kapsamındaki tutumları daha geriye bile götürmek mümkündür. Bu anlamda bir sonraki bölümde çevre ve güvenlik ilişkisine odaklanılarak çevresel güvenlik kavramının günümüze kadar olan gelişim süreci incelenecektir.

5. Çevre ve Güvenlik İlişkisi

Çevresel bozulmaların doğa, insan, devlet gibi varlıklar üzerinde yarattığı etkiler ve bu etkilerin sonuçları güvenlik kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Çevre ve güvenlik ilişkisinin bu anlamda uzun bir gelişimi olmuştur. Çevre ve güvenlik arasında var olan etkileşim asırlar öncesine dayansa da, literatüre girişi 1960'lı ve 1970'li yıllarda gerçekleşmiştir.

5.1 Çevre ve güvenlik ilişkisinin gelişimi

Çevre ve güvenlik ikilisi belli bir döneme kadar yan yana ve bağlantılı bir biçimde kullanılmasa da ikili arasındaki durumu anlayabilmek için milattan önceki yıllara gitmek dahi mümkündür. İki kavram arasındaki bağlara geçmeden önce çevrenin ne olduğunun tanınması gerekmektedir. Çevre kelimesinin anlamı çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Türk Dil Kurumu'ndaki tanımına göre çevre, bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferidir. Genel bir tanımla çevre; "insan etkinlikleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır"(Keleş vd., 2015: 33). Tanımda bahsedilen fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenler burada odaklanılması gereken noktalar. İnsanlık tarihinde çevrenin rolü oldukça önemli bir yerdedir. Aslında tanımdan yola çıkılacak olursa çevre, yaşamsal konumda bulunmaktadır. Buradaki bağlantı Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi ile kurulabilmektedir. Bu teoriye göre karşılanması gereken ilk ihtiyaçlar fizyolojik ihtiyaçlardır. Yani açlık, susuzluk, hava gibi yaşamsal ihtiyaçlar öncelikle karşılanmalıdır. İkinci önemli ihtiyaç ise güvenlik ihtiyacıdır. Tehlikelerden korunma, barınma gibi ihtiyaçları içermektedir (Anonim, 2017d). Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi'nin ilk ikisinde görüldüğü üzere bu ihtiyaçlar hayatta kalmayla ilgilidir. İşte bu yaşamsal faaliyetlerin devamlılığı adına duyulan ihtiyaçlar çevrenin tanımında bahsedilen fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerle sağlanmaktadır.

Bir diğer tanıma göre çevre, "canlı ve cansız varlıkların karşılıklı etkileşimlerinin bir bütünüdür" (Keleş vd., 2015: 34). Etkileşim buradaki anahtar kelimedir. Dünya'nın döngüsel hareketleri, jeolojik hareketler, doğa olayları, iklim, bitki ve hayvan türleri, insanlar ve daha birçok canlı cansız varlık, birbirlerini etkilemektedir. Bu etkileşim bir denge durumu içindedir. Ancak insanların doğaya müdahalesiyle⁸ bu dengede bir takım bozulmalar ortaya çıkmıştır. Böylece insanlık, ihtiyaçlarını karşılamak adına fütursuzca doğaya müdahale ederken, karşılığında bozulan dengeden zararlı çıkan ve yaşamsal faaliyetlerinin güvenliğini tehlikeye sürükleyen yine kendisi olmuştur. Bu anlamda ilk olarak avcı-toplayıcı gruplar, örneğin bal için vahşi arı kovanlarını ya da bir çok yabancı bitki türünü yok etmişlerdir. Ayrıca özellikle avcılık faaliyetleriyle, çevre üzerine büyük etkileri olmuştur. Kontrolsüz avlanma sonucu bazı hayvan türlerinin, neslinin tükendiğine dair kanıtlar bulunmuştur. Avcı-toplayıcı grupların ardından tarımsal faaliyetlere geçişle birlikte farklı yöntemlerle olsa da çevreye verilen zararlar devam etmiştir. Tarımın yaygınlaşması ile birlikte yerleşik hayata geçiş ve artan nüfus, çevre üzerindeki baskıyı artırmıştır. Artan nüfus sonucu ortaya çıkan şehirler, kaynak talebinin artmasına yol açmıştır. Bu noktada en çok ormanlar zarar görmüştür. Çünkü ısınma, yemek pişirme gibi ihtiyaçlardan ötürü oduna talep artmıştır. Ormanların tükenmesine bağlı olarak erozyon sorunu ortaya çıkmıştır. Böylece yetiştirilen besin miktarı düştükçe toplumun temelleriyle ilgili sorunlar baş göstermiştir (Ponting, 2012: 40-90). Çevreyle ilgili problemler dolaylı ya da dolaysız yoldan uygarlıkların çöküşüne neden olmuştur. Yani insan topluluklarının çevreye verdiği zararlar, en sonunda yine kendi temellerini etkilemiştir. Aslında bu karşılıklı etkileşim, döngüsel bir süreçtir. İnsan nüfusunun sürekli artışı nedeniyle, daha fazla insanı barındırma ve besleme gereksinimi, çevre üzerindeki baskıları artmıştır.

⁸ Doğa: İnsanın dışında oluşan, herhangi bir insan müdahalesi olmaksızın ortaya çıkan, gelişen her şey, örneğin toprak, toprak altı zenginlikler, su, hava, bitkiler, hayvanlar doğayı oluşturmaktadır. Keleş vd., 2015: 32.

Baskıların artması sonucu ise çevre üzerinde ve doğal döngüler üzerinde bozulmalar yaşanmış ve bunun sonucunda insan toplulukları ve diğer varlıklar, daha büyük sorunlarla boğuşmak zorunda kalmıştır.

Çevrenin insanlık tarihi üzerindeki etkilerini görebilmek için yüzyıllar öncesine gidilebilmektedir. Örneğin jeolojik hareketler kapsamında, yeraltı ve kara hareketleri bunlardan ikisidir. Bu yeraltı hareketleri büyük doğal afetler şeklinde meydana gelerek bazı bölgelerde yaşayan halkları yok etmiştir. Kıtaların hareketi ise, sonuçları günümüze de ulaşan çok önemli değişimlere sebep olmuştur ki bunlar; dünya üzerindeki kaynakların dağılımı (fosil yakıt rezervleri vs.) ve bu kıtaların hepsinde farklı hayvan ve bitki türlerinin oluşumudur. Jeolojik hareketlerle beraber iklimin de etkisi, çevrenin içinde barındırdığı ve insanlık tarihini etkileyen güçlerden biridir (Ponting, 2012: 10-12). Yine iklimin insanlık üzerindeki etkileri yaşamsal düzeydedir. İnsanlık adına tarihte iki köklü değişim yaşanmıştır. Bunlardan biri yukarıda bahsedilen tarım faaliyetlerinin başlaması ile birlikte yerleşik hayata geçiştir. İkinci köklü değişim ise sanayileşme hareketleridir ki; bu değişimin çevre üzerindeki etkileri, birinci değişimin etkisinden çok daha büyük boyutlarda olmuştur. Bunun en büyük nedeni ise kullanılan enerji kaynakları ve üretilen toplam enerji miktarındaki artıştır. Kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil enerji kaynaklarının tüketiminde yaşanan büyük artış, insanlık tarihinde meydana getirdiği toplumsal, ekonomik, siyasal ve sosyal değişimler kadar çevre üzerinde de etkili olmuştur. Sanayileşmenin artışıyla beraber kentleşme oranı artmıştır. Ayrıca bu süreçte ürün sayısı ve çeşitliliğini artıran teknolojiler doğmuş ve bunlar çevreye çeşitli zararlar vermiştir. Fosil yakıtların tüketimi sonucu ortaya çıkan kirlilik, çevreyi ve insan sağlığını büyük oranlarda etkilemiştir. Kirlilik etkilerinin fark edilmesi ise 1970'lerde kimyasal sanayi ürünleri olan CFC¹⁹ gazlarının, ozon tabakasının delinmesine yol açtığı anlaşılmaya başlamıştır (Ponting, 2012: 45, 321, 449-453).

Bir önceki paragrafta bahsedilen insanlık tarihinin iki büyük değişim dönemi ve sonrası, çevre ve güvenlik ilişkisi bakımından Wolfers'in (Wolfers, 1952:485) güvenlik tanımı ele alınarak incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Wolfers'in tanımına göre güvenliğin iki yönü vardır. İlki sahip olunan değere ilişkin bir tehdidin bulunmaması, ikincisi ise bu değerlere ilişkin bir saldırı olacağı korkusu bulunmamasıdır. Buna göre insanlık tarihi açısından düşünüldüğünde sahip olunan bu değer yukarıda bahsedildiği üzere kimi zaman besin kaynakları, kimi zaman su kaynakları, kimi zaman temiz nefes almanın bile dahil edilebileceği yaşamsal faaliyetler olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Nitekim bu bireylerden devletlere kadar görülebilir bir durumdur. Örneğin Clive Ponting; Sümer, Maya Uygarlıkları'nın ve Roma Uygarlığının çöküşünün temelini tarımsal faaliyet yöntemleri ve kaynakların aşırı tüketimi gibi çevresel nedenlere bağlamıştır (Ponting, 2012: 84, 95). Bu görüşler göz önüne alınırsa çevre ve güvenlik ilişkisi daha iyi anlaşılabilir. Hatta güvenlik-çevre bağlantısını anlamak adına antik çağlara Thukydides'in "Peloponnesos Savaşı" ve Plato'nun "Devlet" eserine kadar gidilebilmektedir. İki yazar da Sparta ve ekonomisi ağır ithalatlara dayanan Atina'nın güvenliklerini karşılaştırmış ve bu karşılıklı bağımlılığın yarattığı canlılığın, Atina'da coşkuya neden olsa da, aslında devleti daha da zayıflattığını belirtmişlerdir. Buradan hareketle kendi kendine yetebilmek, daha güvenli hale gelebilmek için çok önemli bir adımdır (Floyd ve Matthew, 2013: 2). Kaynak yetersizliği ve kaynakların aşırı tüketimi gibi çevresel sorunlar, görüldüğü üzere antik çağlardan beri devletlerin akıbeti açısından büyük önem teşkil etmiştir. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra, dünya üzerinde su kaynakları gibi kaynak temelli pek çok problem açık olarak, iç ve dış çatışmalara sebep olmuştur. 1960'lı yıllardaki İsrail-Ürdün Savaşı gibi ülkeler arası savaşlar ve 1980'li yıllarda Güney Afrika'daki iç çatışmalar (Homer-Dixon ve Percival, 1998: 279-298) bunlara örnek gösterilebilmektedir (Homer-Dixon, 1994).

5.2 Çevre ve güvenlik ilişkisinin literatüre girmesi

Çevresel konular, öncelikle ulusal gündem içinde yer edinmiş, daha sonra güvenlik bağlamında ele alınmıştır. Çevresel konuların, güvenlik ekseninde etrafında düşünülerek tam anlamıyla ilgi çekmeye

⁹ CFC (Kloroflorokarbonlar): Klorin, flüorin ve çoğunlukla da hidrojenin karışımından oluşur. Bu gazların çoğunluğu 1950'lerin ürünü olup günümüzde buzdolaplarında, klimalarda, spreylerde, yangın söndürücülerde ve plastik üretiminde kullanılmaktadır. Bilim insanları bu gazların ozonu yok ederek önemli iklim ve hava değişikliklerine neden olduklarını kanıtlamışlardır.

Anonim 2017e.

başlaması ise yine kaynak problemleriyle ilintili olmuş ve özellikle 1973 Petrol Krizi ile kendi kendine yeterliliğin önemi daha iyi anlaşılmıştır. Aynı dönemlerde sanayileşmenin dünya üzerinde çevresel anlamda yarattığı bozulmaların fark edilmeye başlanması ve devletleri etkilemesiyle birlikte, güvenliğin çevresel boyutlarının olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Ardından 1980'li yıllarda ozon tabakasının delinmesinin gözlemlenmesi, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerinin hissedilmeye başlanması sonucu bu sorunlar popüler bir hale gelerek, çevrenin ulusal güvenliğe etkisini artırmıştır (Sençerman, 2013: 7-8). Çevre ve güvenlik arasındaki kesin ve açık ifadelerin ortaya çıkışı, çevrenin gördüğü zararların, bireylerin, toplumların ve biyosferin güvenliği arasındaki bağlantıların kurulduğu 1960'lı ve 1970'li yıllardır. Bu anlamda yeni ufuklar açan bir kitap olarak Rachel Carson'un 1962 yılındaki "Sessiz Bahar (Silent Spring)" eseri önemlidir. Eser kırsal bölgelerdeki böcek ilacı kullanımlarının çevreye olan yıkıcı etkilerinden bahsetmektedir. Ardından yine çevre ve güvenlik arasında bağlantı kurulması açısından, Lynn White Jr, Garnett Hardin, Paul Ehrlich sırasıyla 1967, 1968 ve yine 1968 yıllarında eserler¹⁰ yayınlamışlardır (Floyd ve Matthew, 2013: 2). Çevre ve güvenlik arasındaki ilişkinin tanımlanması açısından dönüm noktası ise 1971'de Richard Falk'un "Tehlikedeki Gezegen (This Endangered Planet)" eseri olmuştur. Falk kaynak kıtlığı ve şiddet arasındaki ilişkiyi tanımlamıştır. Buna göre kaynaklar üzerinde, daha büyük paya sahip olanların eldekileri savunmak amacıyla, daha az paya sahip olanlara karşı seferberliği durumu söz konusudur. Falk terim olarak çevresel güvenlik kavramını kullanmamıştır ancak kavramın merkezinde yer alan birçok konuyu öne çıkararak güvenlik ve çevre arasındaki ilişki açısından ilk kapsamlı tanımlamaları yapmıştır (Barnett, 2001: 37). Ayrıca Falk iklim değişikliği ve güvenlik ilişkisi açısından da daha sonra yapılacak olan araştırmaların temelini atmıştır (Met, 2011: 38).

Falk dışında yakın tarihlere dikkat çeken bir diğer araştırma 1972'de Donella Meadows vd. tarafından Roma Klübü çerçevesinde yayınlanan "Büyümenin Sınırları (The Limits to Growth)" raporu olmuştur. Raporla, gezegenin büyüme sınırlarına; sanayileşme, nüfus, gıda üretimi, kirlilik ve kaynak tüketiminde dünya üzerindeki mevcut eğilimler değişmeden devam ederse, içinde bulunulan yüz yılda ulaşılacağı belirtilmiştir (Meadows vd., 1972: 23). Sürdürülebilirlik¹¹ konusuna odaklanan bir rapordur. Matematiksel modellemeler ve hesaplamalar yapılarak sunulan rapor toplum ve karar vericiler için ciddi bir uyarı niteliğindedir (Weiler, 2015: 9). Çevre sorunlarının uluslararası gündem içinde, temel bir konu olduğu ilk konferans ise 1972'de Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'dır (Dinç, 2008: 7). Konferansın sonunda yayınlanan bildiri genel anlamda çevrenin korunması ve geliştirilmesi fikri vurgulanmıştır (UNEP 1972). Çevresel sorunlar ve güvenlik arasındaki bağlantılar açısından bir diğer önemli yayın ise 1977 yılında Lester Brown tarafından yayınlanan "Ulusal Güvenliğin Yeniden Tanımlanması (Redefining National Security)"dir. Brown çalışmasında ekolojik, ekonomik ve politik anlamda birbirine bağımlı olan bir dünyada 'ulusal güvenlik' kavramının artık yeterli olmadığını belirtmiştir. Brown'a göre meydana gelen küresel krizlerde ülkeler, yani ulusal hükümetler hala en önemli karar vericiler oldukları için doğrudan doğruya kendileri tepki vermelidirler; fakat küresel sorunların yarattığı güvenlik sorunları için uluslararası bir işbirliği de gerekmektedir (Brown, 1986: 25-32). Çalışmada 1973'teki petrol ambargosuna değinilerek alternatif enerji kaynakları ve sürdürülebilir bir ekonomi üzerinde durulmuştur. Biyolojik sistemdeki bozulmalara dikkat çekilmiş ve bu anlamda baskı altında olan balıkçılık, mera, orman ve ekin alanları değerlendirilmiştir. Ayrıca iklim değişikliği üzerinde durularak bu bağlamda insan etkinlikleri sorgulanmış ve gıda güvenliğine değinilmiştir (Brown, 1986: 25-32).

Brown'un bakış açısı daha sonra Richard Ullman'ın 1983'teki eseri olan "Güvenliğin Yeniden Tanımlanması (Redefining Security)"de daha ayrıntılı bir şekilde teorikleştirilmiştir (Floyd ve Matthew, 2013: 3). Ullman deprem, kaynaklar ve bölgeler üzerindeki çatışmalar, nüfus artışı ve kaynak kıtlığı gibi çevresel sorunları listeleterek, ulusal güvenlik kavramının yeniden tanımlanması gerektiğini

¹⁰ Lynn White Jr, *The Historical Roots of Our Ecological Crisis* (1967); Garret Hardin, *The Tragedy of the Commons* (1968); Paul Ehrlich, *The Population Bomb* (1968).

¹¹ Sürdürülebilirlik: Bir sistemin belli bir dönemde sağlıklı olan durumunu ve varlığını devam ettirme kapasitesidir. Heywood, 2011a: 461.

belirtmiştir. Eserin başlıca özelliği ise ulusal güvenliğe karşı yapılan bir tehdidin, o devlet sakinlerinin yaşam kalitesini hızla düşürebilen ya da devlet içindeki insanların ve kuruluşların seçeneklerini daraltabilen herhangi bir şey olarak tanımlanmasıdır (Barnett, 2001: 38). Bu anlamda çevre gibi faktörlerin de ulusal güvenliği etkilediğini belirtmiştir. Ullman'ın görüşlerini tekrarlayan ve hatta genişleten bir diğer bilim insanı ise Myers olmuştur (Floyd ve Matthew, 2013: 3). "Nihai Güvenlik (Ultimate Security)" adlı eserinde çevresel konuların güvenlik meseleleri içine dahil edilmesini açıkça savunmuştur. Çevresel bozulmanın şiddetli çatışmalara neden olacağını belirtmiştir. Myers'e göre gıda kıtlığı, balıkçılığın bitişi, su kıtlığı, iklim değişikliği ve ormansızlaşma çatışmaya neden olacak ve hatta bu noktada çevresel mülteciler dikkat çekici olacaktır. Ancak Myers bunların nedensel zincirini açıklamamıştır (Myers, 1993). Özetle Myers güvenliğin çevresel bir boyutu olmazsa, diğer boyutlarının değersizleşeceğini belirtmiş ve çevresel bir güvenliğin "nihai güvenlik" olduğunu savunmuştur (Floyd ve Matthew, 2013: 3).

1986'da Westing, çevre ve güvenlikle ilgili çalışmalar yapmıştır (Westing, 1998). Westing'in odak noktası ise; kaynak savaşlarının önlenmesi ve bunun yapılabilmesi için de uluslararası güvenliğin güçlendirilmesi gerektiği düşüncesi olmuştur. Çevre sorunlarıyla ilgili olarak devletler arasında işbirliği yapılması gerektiğinin, erken dönem savunucularından biri olmuştur. Ona göre kalkınma, çevre ile uyumlu gerçekleştirilmelidir. İşte tam da teması bu yönde olan ilk önemli belge 1987 yılında Birleşmiş Milletler ve Çevre Komisyonu tarafından yayınlanan (Brundtland Raporu) "Our Common Future" raporudur (Barnett, 2001: 41). Raporda çevreyle ilgili problemlerin, siyasi gerginliklerin ve askeri çatışmaların nedeni ve aynı zamanda sonucu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma¹² kavramından bahsedilmiştir. Savaşın ve özellikle nükleer silahların kullanımından kaynaklanabilecek çevresel stresler üzerinde durularak uluslararası işbirliği ile gelecek uluslararası düzenlemeler üzerinde durulmuştur (Brundtland Raporu, 1987). Çevresel güvenlik teriminin açık bir şekilde kullanımı ilk kez bu rapordadır (Barnett, 2001:41). Birleşmiş Milletler, NATO, AGİT gibi uluslararası örgütler 1970'lerden sonra çevre ve güvenliğin bağlantılarını özümseyerek bu konuda çeşitli toplantılar ve çalışmalar yapmıştır. Bu anlamda en önemli örneklerden biri de NATO'nun 1991 yılında yenilenen stratejik konseptinde, çevresel sorunlara, güvenliğe karşı bir tehdit olarak yer vermesidir. Stratejide; ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenliğin işbirliği içinde savunulmasına odaklanılarak güvenliğin çevresel öğeleri de olduğu belirtilmiştir (NATO, 1991). Soğuk Savaş'ın bitimine kadar geçen dönemde gelişim gösteren çevresel güvenlik kavramına, 1992 UNEP Rio Yeryüzü Zirvesiyle (Anonim, 2017f) beraber dikkatler çekilmiş ve bu aşamadan sonra kavramın anlamı genişletilmiş ve derinleşmiştir.

Çevrenin güvenlik meselesi olarak kabul edilme süreci yalnızca akademik çevrelerde yapılan çalışmaların etkisiyle gerçekleşmemiştir. Bu anlamda bir güvenlik sorunu olarak çevre, güvenlikleştirme süreci içinde incelenebilir konumdadır. Ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi problemlerin fark edilmesi, savaşlar ve 1973'teki ambargo nedeniyle dikkatleri üzerine çeken kaynak sorunları gibi çevresel sorunlar, doğa ve insan yaşamını tehdit eden güvenlik sorunları olarak öne çıkmıştır. Önceki bölümde bahsedilen güvenlikleştirme sürecine göre, mevcut zararlar neticesiyle, bu problemlere önlem alma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu önlemleri almanın meşruluğu ise bahsedilen çevresel tehditlerin başarılı bir şekilde sunulması ve kabul görmesiyle sağlanmaktadır. Bu anlamda yine bir önceki bölümde güvenlikleştirme sürecinde bahsedilen konuşmacı ve izleyiciler önem taşımaktadır. Konuşmacı pozisyonuna örnek olarak, 1990'ların başından itibaren çevre meselelerine dikkat çeken Mihail Gorbachev, Bill Clinton, Al Gore gibi liderler verilebilmektedir. 1988 Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Gorbachev, çevre ve insanlar arasındaki ilişkilerin tehditkar bir hale geldiğini ve gökyüzünden gelen tehlikenin artık füzeler değil, küresel ısınma olduğunu belirtmiş ve Ekoloji Güvenliği Konseyi oluşturulmasını teşvik etmiştir (Trombetta, 2008: 591). Bill Clinton da yardımcısı Al Gore ile birlikte AIDS ve HIV virüsü gibi hastalıkların yayılmasına dikkat çekerek, ülke içi veya dışı arasında çok büyük bir fark olmadığını belirtmişlerdir. Yine Al Gore ile birlikte küresel

¹² Sürdürülebilir Kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğine zarar vermeksizin mevcut ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan kalkınmadır.

ısnmaya ve diğer çevre sorunlarına önem vermiş ve bu konulara dikkat çekmeyi başarmışlardır (Trombetta, 2011: 135-149). Nitekim Gorbachev, Bill Clinton ve Al Gore'un çabalarının ardından; Birleşmiş Milletler, diğer uluslararası örgütler ve ülkeler, çevre sorunlarını dikkate alarak çevresel problemlerin kendilerini ve tüm dünyayı tehdit eden bir güvenlik meselesi olduğunu kabul etmeye başlamışlardır (Sençerman, 2013: 17-18). Güvenikleştirme süreci, izleyicilerin de problemi bir güvenlik sorunu olarak kabul etmesiyle tamamlanmaktadır. Dolayısıyla kamuoyunun ve diğerlerinin kabulüyle çevre, bir güvenlik meselesi olarak tanınmıştır. Tabiatıyla bu süreç akademik çevre, siyasi çevre, kamuoyu, uluslararası kuruluşlar ve liderlerle tamamlanmıştır.

Özetle Soğuk Savaş'ın sonunda çevresel problemlerin negatif etkilerinin anlaşılmasının artışı üzerine bilimsel, politik ve askeri çevrelerde daha geniş kapsamlı bir güvenlik arayışı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu aşamadan sonra güvenlik artan bir biçimde, yalnızca belirli bir devletin vatandaşlarının güvenliği olarak değil, herhangi bir insan olarak bireyin güvenliği şeklinde algılanmaya başlamıştır. Çevreyle ilgili problemlerin çözülmesi ve sürdürülebilir bir gelecek oluşturulmasının da dahil olduğu güvenliğin sağlanması için artık, insan ve insan çevresi dikkate alınmaya başlanmıştır (Graeger, 1996: 109). Bu bölümde çevre ve güvenlik arasındaki ilişkilere değinilmiş ve çevrenin bir güvenlik meselesi olarak kabul edilme süreci üzerinde durulmuştur. Bir sonraki bölümde çevresel güvenlik kavramı ele alınarak derinlemesine incelenecek ve temel ilkeleri üzerine odaklanılacaktır.

6. Çevresel Güvenlik ve İlkeleri

Çevre ile insan ve doğa güvenliği arasındaki ilişki son yıllarda birçok araştırmanın konusunu olmuştur. Gerçekleşen çevresel sorunların küresel anlamda dikkat çekmesiyle birlikte, hem ulusal hem de uluslararası bağlamda, çevreyle ilgili politikalar belirleme ihtiyacı artmıştır. Bununla birlikte bu noktada çevresel güvenliğin pek çok tanımı yapılmakta ve kavram farklı bakış açılarıyla da incelenmektedir.

6.1 Çevresel güvenlik kavramı

Çevre, insanlık tarihinde meydana gelen iki köklü değişimin ardından çeşitli etkilere maruz kalmıştır. Birincisi tarımsal faaliyetlerle birlikte yerleşik hayata geçiş ve ikincisi sanayileşme olan köklü değişimler, çevreyi de etkileyerek bu anlamda bir takım bozulmalara ve değişimlere neden olmuşlardır (Ponting, 2012: 45, 321). En büyük baskı sanayileşme sürecinden sonra yaşayan çevre, belli bir döneme kadar göz ardı edilmiştir. Çevresel bozulmaların ve değişimlerin fark edilmesiyle birlikte ise kavramın önemi anlaşılmaya başlanmış ve çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bir önceki bölümde incelendiği üzere güvenlik ile olan ilişkisi dikkat çekmiş ve belirli bir sürecin sonunda güvenlik açısından, düşük politika konusundan, yüksek politika konusu olarak görüldüğü düzeye ulaşmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sürecinde iki kutuplu dünya düzenine ve öncelikli olarak askeri karşılaşmalara (yüksek politika düzeyi) dayanan ulusal güvenlik kavramı, sınırlı bir çerçeveye sahip olduğu gerekçesiyle sorgulanmış ve bu anlamda güvenlik kavramının, öncelikli olarak çevresel güvenlik ve ekonomik güvenlik boyutlarını içine alarak genişletilmesi önerilmiştir (Allenby, 2000: 9).

Çevresel bozulmaların negatif etkilerinin anlaşılması üzerine bilimsel, politik ve askeri çevrelerde daha geniş kapsamlı bir güvenlik arayışı üzerinde yoğunlaşıldığı belirtilmişti. Tabiatıyla bu arayışlar neticesinde çevrenin güvenliği ile ilgili pek çok tanımlama yapılmıştır; fakat her alanda kabul edilen, açık ve net bir çevresel güvenlik tanımı yapılması neredeyse imkansız gözükmektedir. Bunun yanında insan faaliyetleri sonucu ortaya çıkan çevresel problemler ve güvenlik arasında teorik bir bağ oluşturmak için dört neden bulunmaktadır (Graeger, 1996: 109-110). İlk olarak çevresel bozulmalar neticesinde insanın güvenliği de dahil, yeryüzündeki tüm yaşam tehlikededir. Ormansızlaşma, hava ve su kirliliği gibi sivil ve askeri faaliyetler sonucu ortaya çıkan problemler, yaşam şartlarını değiştirebilir düzeyde tehlikelerdir. Bu anlamda çevresel güvenlik tanımlamaları yapılırken, sürdürülebilir bir yaşama ve insan çevresinin korunmasına yoğunlaşmıştır. İkinci olarak çevresel anlamda meydana gelen bozulmalar, şiddetli çatışmaların hem sebepleri hem de sonuçları konumundadırlar. Üçüncü olarak çevreyi korumanın önemli iki ögesi askeri güvenlikte de olduğu gibi, kontrol ve öngörülebilirliktir. Son olarak ise çevre ve güvenlik arasında kavramsal bir bağlantı kurulmuştur (Graeger, 1996: 109-110).

Çevresel güvenliğin ilk tanımlarından biri, askeri faaliyetler sonucu zarar gören çevrenin iyileştirilmesini, bunun yanında sosyal bozulmalara ve çatışmaya neden olabilecek kaynak kıtlıklarının, çevresel bozulmaların ve biyolojik tehditlerin de iyileştirilmesini içeren insan-çevre dinamiklerini belirtmektedir. Çevresel güvenlikle ilgili bir diğer tanım, biyosferin işlevsel bütünlüğüne ve dolayısıyla birbirine bağımlı insan unsuruna yönelik, antropojenik (insan kaynaklı) tehditlerin proaktif bir biçimde en aza indirilmesidir (Anonim, 2017g). Çevresel güvenlik son yıllarda ise yorumlamalarda hiçbir sınırlama getirilmeksizin, insan, fiziksel, sosyal, ekonomik refah dahil olmak üzere kapsamlı bir şekilde anlaşılmıştır (Kirchner, 2015: 1). Bireylerin, grupların ve ülkelerin değer verdiği önemli şeyler, çevresel değişimlere karşı savunmasız durumdadır. Barnett'e göre çevresel güvenlik kavramının buradan ortaya çıktığına dair yaygın bir görüş vardır. Çevresel güvenlik ile ilgili uzlaşmış bir tanım olmadığını belirten Barnett, çevresel güvenlik kavramını anlamak adına öncelikle "çevresel güvensizlik" kavramının tanımlanması gerektiğini belirtmektedir. Çevresel güvensizlik; çevresel değişimlerden doğrudan veya dolaylı olarak kaynaklanan olumsuz etkilere karşı, bireylerin ve grupların savunmasızlığı durumu olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin ve grupların çevresel değişimlere uyum sağlayamadığı ya da çevresel değişimlerden kaçınmadığı koşullarda gerçekleşen bir durumdur. Bu nedenle çevresel güvenlik, bireylerin çevresel değişimi önleme veya bunlara uyum sağlama kabiliyetidir. Böylece bireylerin huzuru için önemli olan şeyler, çevresel değişimlerden olumsuz etkilenmemektedirler (Barnett, 2007: 5).

Çevresel güvenlik, çevre ve güvenlik bağlantılarının kurulmaya başlandığı andan itibaren pek çok tanımlamaya ve tartışmaya tabi olmuştur. İlk tartışmalar sonucu, çevresel bozulmaların yaygın olduğu kabul edilmiştir. Kavramın üzerine yapılan bir çok araştırma, gelişim sürecini etkilemiştir. Dalby kavram üzerine yapılan tartışmaları ve gelişim sürecini beş farklı döneme ayırmıştır (Dalby, 2003: 5073-5074). Birinci dönem içinde, çevrenin bir tehdit olarak tanımlanmasına yönelik ilk endişeler genelde, Soğuk Savaş güvenlik söylemlerinin formülasyonlarına benzemektedir. ABD ve Sovyetler Birliği'nde, çevresel problemlerin neden olduğu toplumdaki aksamalar ve istikrarsızlıklar önemli bir konu olmaktadır. İkinci dönem araştırmaları, çevresel problemlerin toplumsal tehditlere neden olduğu söyleminin, deneysel bir doğrulamasını yapmaya çalışan Toronto Üniversitesi'nden Homer-Dixon ve ekibinin yürüttüğü çalışmalarıdır. Ekip, çevresel kıtlık ve çatışmalar arasında nedensel bağlantılar kurmuştur. Çevresel kıtlıklar çatışmaya neden olur mu sorusu üzerine yoğunlaşarak, araştırmalar yapmışlardır (Homer-Dixon, 1994). Çevresel kıtlık ve toplumsal tepkiler arasında bir dizi bağ oluşturmuşlardır. Buna göre toplumsal tepkimeler zayıf devletler gibi siyasi faktörlerle birleştiğinde, kaynak yönetimi veya çatışma çözümü için yetersiz kapasitelerle, muhtemelen açık çatışmalar ortaya çıkaracaktır (Homer-Dixon ve Percival, 1998). Üçüncü dönem araştırmaları, İsviçre Barış Vakfı'nın şiddete ve çevreye farklı açılardan bakan birkaç vaka incelemesi içeren geniş bir projeye sponsor olmasıyla yapılan araştırmalardır. ENCOP olarak adlandırılan proje, nedensel bir bağ üzerine yoğunlaşmıştır. Ana temaları hem ülkelerin kendi içinde hem de uluslararası alandaki, çatışma ve savaşın kaynağı olan çevre krizidir (Spillmann, Bächler, 1995: 4). Ayrıca çalışmalarda geniş anlamda düşünülerek, çevresel çatışmalar, kalkınma sorunlarına ve ticari toplumların yayılan etkilerine bağlanmıştır. Dördüncü dönemde, çevresel kıtlığa yol açtığı düşünülen çatışma ile ilgili argümanlar, doğrudan siyasi ekolojide ortaya çıkan araştırmalarla ilgilenenler tarafından ele alınmıştır. Siyasi ekoloji literatürü, kaynakların ekonomi politikasına ve bilhassa yerel kaynakların küresel ticari ekonomisiyle kesişen karmaşıklığına odaklanmıştır. Beşinci dönem, 1990'ların sonunda karşı argümanların, kaynak sıkıntısı ile çatışma arasında ilişki bulunmadığını belirttiği dönemdir (Dalby, 2003: 5074).

Çevresel değişimlerin neden olduğu problemler, sadece akademik alanlar için değil; aynı zamanda uluslararası toplum için de büyük önem taşıyan bir takım soruları beraberinde getirmiştir. İlgi çekici sorulardan bir tanesi çevresel değişimleri hafifletmek için ya da çevresel değişimlere adapte olabilmek için hangi ülkelerin işbirliği yapması gerektiğiyle ilgilidir. Bir diğer soru ise küresel çapta meydana gelen çevresel değişimlerin devlet içinde veya devletler arasında zaten mevcut olan eşitsizlikleri nasıl şiddetlendireceğiyle ilgilidir (Page, 2000: 33). Sorular, çevresel güvenlik kapsamı dahilinde tedbir ve önlem açısından düşünüldüğünde, bu sorulardan önce ilk olarak tespit edilmesi gereken, değişimlerin meydana getirdiği problemler konusunda kimin ya da neyin çıkarlarının

korunması gerektiği sorusudur. Bu doğrultuda önceki bölümlere atıf yapılacak olursa, çevresel güvenlik kavramının başvuru nesnesi ne olacak sorusu ortaya çıkar. Çıkarları korunması gereken devlet midir, insanlık mıdır, ekosistem midir (Litfin, 1999: 361)? Çıkarları koruyacak olan aktörler kimlerdir? Çevresel güvenlik algısı, çevrenin bir risk alanı olarak dikkate alındığı geleneksel güvenlik anlayışından günümüze kadar, işte bu nesnelere ve aktörler temel olarak üç basamakta açıklanabilmektedir (Ak, 2013: 58). Bunlardan ilki; devlet odaklı yaklaşımlara sahip olan geleneksel güvenlik yaklaşımı bakış açısıyla, çevresel güvenlik algısıdır. Burada devlet, hem güvenliği sağlayan aktör, hem de güvenliği sağlanan nesne olarak başvuru nesnesi¹³ konumundadır (Bingöl, 2016: 17-21). Çevresel güvenlikte bu bakış açısıyla birlikte, aktör ve başvuru nesnesi olarak devleti kabul etmektedir. Bu anlamda çevresel bozulmalar ve değişimler neticesinde kaynak kısıtlıklarının meydana geleceği ve bunların çatışmalara neden olabileceği belirtilmiştir. Gerçekleştirilen araştırmalara örnek olarak, önceki bölümde bahsedilen Toronto Üniversitesi'nden Thomas Homer-Dixon ve ekibinin çalışmaları, bunun dışında ENCOP kapsamında yapılan çalışmalar gösterilebilir (Ak, 2013: 59). İkinci basamak ise, yine devlete odaklanan ve başvuru nesnesi olarak devleti kabul eden, ancak aktör düzeyinde devletler arasında işbirliğini yani evrensel ve küresel bir yönetişimi (Ergül, 2012: 170-171) savunan yaklaşımlardır. Bu anlamda çevresel değişim ve bozulmalar neticesinde meydana gelen problemleri, ulusal güvenlik konuları içine dahil etmişler ve bu problemlere ortak güvenlik, başka bir deyişle küresel güvenlik düzeyinde tepkiler verilmesini savunmuşlardır (Ak, 2013: 59).

Üçüncü yaklaşım, insani güvenlik kavramı ile bağdaştırılarak algılanan çevresel güvenlik anlayışıdır. İnsani güvenlik temel özgürlükleri, yaşamın özü olan özgürlükleri korumayı ifade etmektedir (Anonim, 2017h). Buradan da anlaşılacağı üzere başvuru nesnesi olarak insana odaklanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre çevresel bozulmalar ve değişimlerin meydana getireceği problemler, insan huzuru ve güvenliğini korumak açısından çözümlenmelidir. Ayrıca insani güvenlik anlayışında çevresel yaşam alanı, en önemli aktör kabul edilmektedir. Bu açıdan sağlık, enerji ve gıda güvenliği, çevresel güvenlik konuları arasında ön plandadır (Ak, 2013: 60). Son yıllarda bütün bu yaklaşımlar haricinde tartışması süren, çevresel güvenlik kavramını farklı bir açıdan ele alan, ekolojik güvenlik kavramı gündemdedir (Coldicott ve O'Brien, 2012: 77-79). Aktör ve başvuru nesnesi anlamında diğer yaklaşımlardan farklılık gösteren ekolojik güvenlik konusuna, geniş ve ayrıntılı bir biçimde "ekolojik güvenlik" başlığı altında değinilecektir.

6.2 Çevresel Güvenlik İlkeleri

Çevresel güvenlik kavramının gelişim sürecinde, algılanma şekli çeşitlilik göstermiştir. Bu anlamda farklı tanımlara ve evrelere tabi olduğundan bahsedilmiştir. Tabiatıyla kavramın prensipleri de bu süreçte bir takım değişikliklere uğramıştır. Kavramın farklı yaklaşımlar çerçevesinde algılanması ve buna dayalı tartışmalar sürerken, çevresel güvenlik ilkeleri de bu durumdan etkilenmiştir. Yine de bazı noktalar üzerinde uzlaşılabilmektedir. Kavramın literatüre girdiği ilk yıllarda daha fazla detaylandırılması adına on bir temel ilke önerilmiştir (Spillmann ve Bächler, 1995: 136) :

- 1-Doğal kaynaklar üzerindeki hak eşitliği,
- 2-Ekolojik anlamda verilen zararların yasaklanması,
- 3-Ekolojik güvenliğin gözlemlenmesi,
- 4-Ulusal ve bölgesel konularla ilgili düzenli olarak bilgi alış-verişi yapılması,
- 5-Çevreye verilen zararların engellenmesi,
- 6-Ekolojik anlamda ortaya çıkan acil durumlarda işbirliği yapılması,
- 7-Bilimsel ve teknolojik alanlarda işbirliği yapılması
- 8-Uluslararası alanlarda meydana gelen ekolojik sorunların çözümünde barışçıl yolların denenmesi,
- 9-Çevre için uluslararası düzeyde sorumluluk alınması,
- 10-Sürdürülebilir bir kalkınma sağlanması,

¹³ Güvenliğin Genişletilmesi, "Güvenlikleştirme" ve "sektörel analiz" bölümünde tanımlanmıştır.

11-İnsanların en uygun çevre şartlarında yaşaması adına kalitenin artırılması.

Bu anlamda çevresel güvenlik kavramının gerçekleştirilmesi için bu ilkeler doğrultusunda, yerel, ulusal, uluslararası ve küresel ölçekte, insan faaliyetleri ve çevresel bozulma arasındaki bağların anlaşılması ve açıklanması gerekmektedir (Spillmann ve Bächler, 1995: 136). Bir başka bakış açısına göre ise çevresel güvenlik kavramı, insan-çevre etkileşimlerini içeren bazı genel ilkelere dayanmaktadır (Zurlini ve Müller, 2008: 1351):

- İnsan refahının; iyi bir yaşam, özgürlük ve seçim hakkı, sağlık, iyi sosyal ilişkiler ve kişisel güvenlik gereksinimleri gibi birkaç temel unsuru bulunmaktadır.
- Coğrafya, ekoloji, yaş, cinsiyet ve kültür gibi yerel, sosyal ve kişisel faktörleri yansıtan şartlar ve duruma bağlı olarak, refahın nasıl ifade edilebileceği ve deneyimlenebileceği üzerinde durulmalıdır. Buna göre kavram karmaşık ve değer yüklüdür.
- Ekosistemler; düzenleyici, kültürel ve destekleyici hizmetler sağlama yoluyla insanın refahı ve yine insanın hayatta kalması için vazgeçilmez konumdadırlar.
- İnsan refahı; uygun araçlar, organizasyonlar ve kurumlar temeliyle sürdürülebilir bir insan ve ekosistem etkileşimi yoluyla artırılabilir durumdadır.
- Ekosistem değişimi ve insan refahı arasında olumlu veya olumsuz olarak doğrudan ve dolaylı etkileşim vardır. Dolaylı etkiler siyasi, ekonomik ve sosyal konuları içermektedir.

Yukarıdaki ilkelerden de anlaşılacağı üzere bu bakış açısına göre çevresel güvenlik kavramı insan-çevre etkileşimi üzerinden, insanın refahına odaklanılarak anlaşılmalı ve açıklanmalıdır. Bireylerin, grupların ve ülkelerin en değer verdiği şeyler, çevresel değişimler ve bozulmalar karşısında savunmasız durumdadırlar (Barnett, 2007: 5). Bu anlamda çevresel güvenlik aktörleri veya nesnelere farklı bakış açılarına göre değişse dahi, dünya içindeki canlı cansız tüm varlıkları etkileyen bir durumdur. İşte bu yüzden aktör ve nesne olarak; birey, insan toplulukları, devlet ya da biyosfer fark etmeksizin günümüzde çevresel güvenliğin genel ilkeleri belirginleşmektedir. Ak, çevresel güvenlik ilkelerini şu şekilde açıklamıştır (Ak, 2013: 59-74):

- Ekolojik dengenin korunması,
- Çevresel çatışmanın önlenmesi,
- Çevresel işbirliği faaliyetlerinin desteklenmesi,
- Ulus-devletin işlev ve rolünün sorgulanması,
- Askeri faaliyetlerin çevresel etkilerinin azaltılması,
- Demokrasi ve insan haklarının önemsenmesi
- Sürdürülebilir iktisadi faaliyetlerin desteklenmesi,
- Nüfus artışının olumsuz etkilerinin azaltılması,
- Çevresel göçün azaltılması,
- Şehirleşme sürecinde kaynak güvenliğinin sağlanması
- Yoksulluğun azaltılması

Çevresel güvenlik ilkelerinden de anlaşılacağı üzere, çevresel anlamda bir güvenliğin sağlanabilmesi için hem sağlıklı bir doğal çevreye hem de yaşanan çevresel değişimlere adaptasyon kabiliyetine sahip olunmalıdır (Upreti, 2013: 221). Bu anlamda çevresel güvenliğin sağlanması için yapılabilecek en önemli hamle sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanmasıdır. Önceki bölümlerde belirtilen 1987 tarihli "Ortak Geleceğimiz" (Brundtland Raporu) Raporu'nda "sürdürülebilir kalkınma" kavramı, günümüzdeki ihtiyaçların, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeksizin karşılanması gerektiğini belirten bir gelişme olarak ifade edilmiştir (Brundtland Raporu, 1987). Sürdürülebilir kalkınma (Giddens, 2006: 91-97) insan ihtiyaçlarını, doğal kaynak yönetimi ve korumayla büyük ölçüde uzlaştırmaya odaklanmıştır. Çevresel güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki güvenlik bağlantısı incelenirken, çevresel güvenliği, makro ve mikro seviyelerde ayırarak incelemenin daha yararlı olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Buna göre makro seviyede çevresel güvenlik; ekosistemlerin bozulması, deniz seviyesinin yükselmesi ve küresel iklim değişikliği

gibi gezegensel süreçlerin etkileriyle ilgilidir. Mikro seviyede ise; hava kirliliği, acil kaynak kıtlığı, kötü atık yönetimi gibi daha çok yerel çevresel problemlerle ilgilidir. Kalkınma anlamında ise gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere oranla adaptasyon seviyelerinin daha düşük olması nedeniyle, çevresel anlamda daha güvensiz konumdadırlar. Örneğin küresel iklim değişikliğinin, gelişmekte olan ülkeler için daha büyük bir tehdit oluşturduğuna dair görüşler bu temele dayanmaktadır (Upreti, 2013: 220-223).

Bu bölümde çevresel güvenlik kavramının tanımı, gelişimi ve ilkeleri kapsamında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bir sonraki bölümde ortaya çıkış noktaları ve gelişim süreçleri açısından çevresel güvenlik kavramına benzer özellikler gösteren ekolojik güvenlik kavramı incelenecektir.

7. Ekolojik Güvenlik

Çevresel değişimler ve bozulmaların fark edilmesiyle birlikte çevrenin, güvenlik konuları içine dahil edilmeye başlandığından önceki bölümlerde bahsedilmişti. Bu anlamda çevresel güvenlik ve ekolojik güvenlik aynı süreçte ortaya çıkmış ve gelişim süreçleri zaman zaman aynı noktalarda birleşmiştir. Örneğin ekolojik güvenliğin bilincine varılmasıyla ilgili önemli bir basamak olarak tanımlanan durumlardan biri, çevresel güvenlik bölümünde de bahsedilen Sovyet lideri Mikhail Gorbachev'in ekolojik tehditleri önemseyerek bunlarla ilgili tüm dünyaya acil çağrıda bulunmasıdır (Timoshenko, 1990: 127-145). Ekolojik güvenlik söyleminin temeli, ekosistemin zaman ve türlere karşı dayanıklılığına dayanmaktadır (McDonald, 2015). Ekolojik güvenlik, ekosistem içindeki denge ve esenliği temel alan bir yaklaşımdır. Genelde ekolojik güvenlikte ekosentrik (ekosistem merkezli) (Heywood, 2011b: 271-293) bir yaklaşım benimsenerek tüm türler eşit olarak kabul edilmektedir (Floyd ve Matthew, 2013: 9). Daha farklı bir tanımla, insan toplulukları ve insan topluluklarının bir nevi parçası içinde bulunduğu ekosistemlerin kilit bileşenleri arasında, sürekli gelişen ilişkideki dinamik dengenin korunmasıdır (Pirages, 2013: 143). Ekolojik Güvenlik, hassas bir dengeye sahip olan ekosistem dengesinin insan faaliyetleri sonucu zarar gördüğünü ve bu dengenin yeniden sağlanması gerektiğini belirtmektedir. Eğer denge sağlanamazsa insanlar ve diğer türler yok olmaya kadar gidebilecek, dehşet verici sorunlar yaşayacaktır. Bu sonuçların insanları da etkilemesi nedeniyle, bazı çevrelerce insan sağlığı ve güvenlik arasındaki bağlantılardan yola çıkılarak antroposentrik (insan merkezli) bir çerçeveye odaklanılmış ve ekolojik güvenlik, zaman zaman insani güvenlik kavramının da bir çeşidi olarak gösterilmiştir (Floyd ve Matthew, 2013: 9). İnsanın da içine dahil edildiği ekosistem güvenliğine odaklanan ekolojik güvenlik; insan refahı için daha geniş bir tehdit anlayışı sunmaktadır. Düşman ülkelerin askeri saldırılarının püskürtülmesinin ötesinde ekolojik güvenlik, diğer tür ekolojik ve ekonomik tehditlerin aşılması yönünde geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Bu tehditler; diğer türlerin saldırıları (çekirgelerden mikroorganizmalara kadar), doğadan gelen su baskınları ve ekosistemin yanlış yönetilmesi sonucu oluşan ekonomik başarısızlıkları içerebilmektedir (Pirages, 1997: 37-38). Buna göre ekolojik güvenlik, insan uygarlığının hayatta kalması için, çevresel korumayı en yüksek güvenlik seviyesine yerleştirerek, yol gösterici ilkeler sunan bir güvenlik çeşididir. Ekolojik güvenlik için, en acil sorun küresel iklim değişikliği konusudur.

Ekolojik güvenlik çerçevesinde, hem genel olarak hem de küresel iklim değişikliği sorununun çözülmesi adına bir takım ilkeler belirlenmiştir (Timoshenko, 1990: 127-145).

- Olumlu çevre koşullarına doğru gidebilmek için, uygulanacak çevresel faaliyetler yalnızca devletlerle değil, bireylerin de katılımıyla gerçekleşmelidir,
- Eşitlik ilkesi esas alınmalıdır,
- Ekolojik düzeyde verilen zararlar yasaklanmalıdır,
- Çevresel iyileştirmelerin yapılması adına, geliştirilen projeler uygulanabilir olmalıdır ve genel anlamda yapılan çalışmalar izlenmelidir.
- Çevresel konular ile ilgili küresel anlamda bilgi alış-verişi yapılmalıdır,
- Bilimsel ve teknolojik işbirliği yapılmalıdır,
- Sınırları aşan çevresel zararlar önlenmelidir,

- Acil ekolojik durumlarda işbirliği yapılmalıdır,
- Uluslararası anlaşmazlıkların çözülmesi gerekmektedir,
- Çevresel problemlerle beraber meydana gelen zararlar için uluslararası sorumluluk bilinci güdülmelidir,
- Sürdürülebilir bir kalkınma esas olmalıdır.

Bu çerçevede, önceki bölümlerde verilen çevresel güvenlik ilkeleriyle, ekolojik güvenlik ilkeleri benzer içeriklere sahiptir. Ekolojik güvenlik, ekosistemin tehlikelerden korunması, yani ekosistem güvenliğinin sağlanması tanımıyla tüm çevrelerce kabul görmektedir; fakat odaklandığı nesne ve aktörler bakımından, farklı algılamalar içermektedir. Her ne kadar ekolojik güvenlik kavramını, insani güvenlik kavramının bir boyutu olarak kabul eden çevreler olsa da ekolojik güvenlik genel anlamda çevresel güvenlik kavramının bir boyutu olarak değerlendirilmektedir (Coldicott ve O'Brien, 2012: 77-79) Ortaya çıkış noktaları, gelişim süreçleri ve fiiliyattaki uygulamaları anlamında benzerlik gösteren iki kavram temel bazı noktalarda farklılıklar göstermektedir. En önemli fark, çevresel güvenlik insan merkezli bir yaklaşımken ekolojik güvenliğin referans noktasının ekosistemler olmasıdır. Yani ekolojik güvenlik; başvuru nesnesi olarak bireyleri, toplulukları veya devletleri değil, ekolojik sistemleri başka bir deyişle ekosistemi olarak 'derin' bir yeşil politik yaklaşım ortaya koymaktadır. Kısaca güvenlik, bireyler veya devletler için değil, insanın da içinde bulunduğu ekolojik sistemler içindir. Ekolojik güvenliğe göre güvenlik tehditleri, insanın doğa üzerine yaptığı zararlı etkiler ve sonuçta bu etkilere karşılık gelen tepki ve bozulmadan insanların ve diğer türlerin zarar görmesi durumudur (Coldicott ve O'Brien, 2012: 77-79).

8. Sonuç ve Değerlendirme

Güvenlik ihtiyacının ortaya çıkışı kadim zamanlara dayanmaktadır; fakat güvenlik kavramı çağdaş halini Arends'e göre, Atinalıların imparatorluklarının yıkılmasını engelleme çabaları, Romalıların dini vurguları ve Hobbes felsefesinin iç savaş önleme hedefi olarak belirttiği üç farklı kullanımın bileşimiyle almıştır. Güvenlik ihtiyacı, tehlikelerden korunma içgüdüsüdür. Çevrenin ise canlı ve cansız varlıkların karşılıklı etkileşimlerinin bir bütünü olduğu tanımına göre, etkileşimlerin yol açtığı herhangi bir tehlike direkt olarak bu tehlikelerden korunma içgüdüsünü ortaya çıkartmaktadır. Buna göre çevrenin güvenliği, uluslararası ilişkiler literatürüne girmeden önce de çevre güvenlikle birlikte var olmuştur. Bu açıdan bakıldığında çevre ve güvenlik ilişkisi daha da netleşmektedir. Çevre ve güvenlik arasındaki bağlantılarla ilgili araştırmalar 1960'lı ve 1970'li yıllara dayansa da, bu bağlantıların "çevresel güvenlik" adı altında literatüre girişi Kopenhag Okulu ile birlikte olmuştur. Kopenhag Okulu çevresel problemler ile küreselleşme sürecinde artan karşılıklı bağımlılık sonucu meydana gelen diğer problemlerin hangisinin güvenliğin konusu olarak görülebileceği sorusunu sormuştur. Çözüm olarak "güvenlikleştirme" kavramını sunmuş ve güvenliği, askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik olarak sektör temelinde analiz etmiştir.

Çevresel güvenlik kavramının literatüre girmesiyle birlikte birçok tanımı yapılmıştır. Son yıllarda ise çevresel güvenlik; insani, fiziksel, sosyal ve ekonomik refahın da dahil olduğu çevre için, kapsamlı bir güvenlik şeklinde anlaşılmıştır. Sonuçta çevresel güvenlik, çevresel tehditlerden korunma amacıyla öne çıkmış bir kavramdır.

Çizelge 1. Aktör ve başvuru nesnesi yönünden çevresel güvenliğe yönelik yaklaşımlar.

ÇEVRESEL GÜVENLİĞE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR	GELENEKSEL GÜVENLİK	ORTAK GÜVENLİK	İNSANİ GÜVENLİK	EKOLOJİK GÜVENLİK
AMAÇ	Ulusal güvenliğin sağlanması	Ulusal güvenlik ve uluslararası güvenliğin sağlanması	İnsan yaşamının güvenliğinin sağlanması	Ekosistem güvenliğinin sağlanması
AKTÖRLER	Devlet	Devlet, uluslararası örgütler	Bireyler, Toplumlar, Devletler, Uluslararası Örgütler, Sivil Toplum Örgütleri	Bireyler, Toplumlar, Devletler, uluslararası Örgütler, Sivil Toplum Örgütleri
GÜVENLİK NESNESİ	Devlet	Devlet	Birey	İnsanın da dahil edilerek tüm türlerin eşit kabul edildiği ekolojik sistemler

Çizelge 1'de karşılaştırma yapılarak gösterildiği üzere çevresel güvenliği başvuru nesnesi ve aktörler yönünden ele alan farklı yaklaşımlara yer verilmiştir (Buna göre, bu yaklaşımların odak noktası çoğunlukla devlet olmak üzere, insana da odaklanan yaklaşımlardır). Bu anlamda çevresel güvenlik kavramı, devlet odaklı ulusal güvenlik politikalarında öne çıkmaktadır. Ekolojik güvenlik yaklaşımında uygulanması gereken politikalar ise, daha çok ortak güvenlik gerektiren, devletler dışında uluslararası örgütler ve sivil toplum örgütleri gibi kuruluşların da içinde bulunduğu küresel işbirliğini gerektiren politikalarlardır. Buna göre ekolojik güvenlik bütüncül bir bakış açısına sahiptir, uzun vadede ekolojik dengeyi korumayı amaçlar. Sonuç olarak ekolojik güvenlik, ekolojik sistemlerin çeşitliliği ve sistem içindeki birimlerin karşılıklı karmaşık bağımlılıkları nedeniyle yerel topluluklara, bölgesel ve küresel kuruluşlara yetki devreden çok katmanlı siyasi yapılara ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda ulus devletin bu işlevlere çok fazla uygun olmadığı düşünülmektedir. Bunlar dışında ekolojik güvenlik ekosistem merkezli yani ekosentrik yaklaşıma sahip olması nedeniyle, ekosisteme yönelik tehditler genelde küresel çapta sorunlar yaratmaktadır. Bu nedenle küresel iklim değişikliği gibi çevresel problemlerin çözümünde, ekolojik güvenlik kavramı bütünsel bakış açısıyla, çevresel güvenlik kavramına göre daha kapsamlı politikalar ve süreçler öne sürebilmektedir.

Kaynaklar

- Ak, T. (2013). Güvenlik ve Çevresel Güvenlik Ekseninde Silahlı Kuvvetler-Çevre İlişkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akdoğan, G. (2013). Realist Yaklaşım ve 'High/Low Politics' Kavramları. <http://akademikperspektif.com/2013/11/03/realist-yaklasim-ve-highlow-politics-kavramlari/> (erişim tarihi: 14.01.2017).
- Allenby, B. (2000). "Environmental Security: Concept and Implementation". *International Political Science Review*, 21(1): 5-21.
- Anonim (2017a). Philosophy & Philosopher, 'Hobbes: Man is a wolf to man', <http://www.the-philosophy.com/hobbes-man-is-a-wolf-to-man> (erişim tarihi: 29.03.2017).
- Anonim (2017b). Ancient History Encyclopedia http://www.ancient.eu/Pax_Romana (erişim tarihi: 02.01.2017).

- Anonim (2017c). Uluslararası İlişkiler Portalı Sözlüğü <http://www.uiportal.net/sozlukler/ui-sozluk/ui-p-r> (erişim tarihi: 02.01.2017).
- Anonim (2017d). Green, C., A Theory of Human Motivation A. H. Maslow, 1943 Classics in the History of Psychology, <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm> (erişim tarihi: 15.01.2017).
- Anonim (2017e). <https://biyosferdekicanlilikindevami.wordpress.com/2015/05/27/kloroflorokarbon-gazlari-cfc/> (erişim tarihi: 28.01.2017).
- Anonim (2017f). Earth Summit, UN Conference on Environment and Development, <http://www.un.org/geninfo/bp/enviro.html> (erişim tarihi: 29.03.2017).
- Anonim (2017g). Millenium Project, <http://www.millennium-project.org/millennium/es-2def.html> (erişim tarihi: 18.03.2017).
- Anonim (2017h). UN Trust Fund for Human Security, Human Security in Theory and Practise, http://www.un.org/humansecurity/sites/www.un.org.humansecurity/files/human_security_in_theory_and_practise_english.pdf (erişim tarihi: 15.03.2017).
- Arends, J. F. (2015). "Hobbes'dan Hobbes ve Ötesine Avrupa Geleneğinde 'Güvenlik' Kavramı". M, Aydın vd. (ed.). *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.199-222.
- Arslan, A. (2011). OPEC ve Petrol Krizi. <http://akademikperspektif.com/2011/10/11/opec-ve-petrol-krizi/> (erişim tarihi: 14.01.2017).
- Baldwin, D. (1997) "The Concept of Security". *Review of International Studies*, 23: 5-26.
- Barnett, J. (2001). *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era*. Zed Books London and New York, New York.
- Barnett, J. (2007). "Environmental Security and Peace". *Journal of Human Security*, 3(1): 4-16.
- Baylis, J. (2015). "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", M, Aydın vd. (ed.). *Uluslararası İlişkiler Çatışmadan Güvenliğe*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.153-166.
- Bingöl, O. (2016). "Yeni Güvenlik Yaklaşımları ve 21. Yüzyıl Sorunları". H, Çomak vd. (ed.). *Uluslararası Güvenlik*. Beta, İstanbul, s.17-44.
- Boyana, H. (2007). "Helos Birliğinin Anayasası ve Atina Hegemonyası". *Tarih İncelemeri Dergisi*, XXII(2): 11-20.
- Brauch, H. G. (2015). "Güvenliğin Yeniden Kavramlaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü". M, Aydın vd. (ed.). *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.167-198.
- Brown, L. (1986). "Redefining National Security". *Challenge*, 29(3): 25-32.
- Bruntland Raporu (1987) Report of the World Commission on Environment and Development : Our Common Future <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (erişim tarihi 15.03.2017).
- Buzan, B. (1991). "New Patterns of Global Security in the twenty-first Century". *International Affairs(Royal Institute International Affairs)*, 67(3): 431-451.
- Buzan, B., Weaver, O. ve Wilde, J. (1998). Security: A new Framework Analysis. *Lynne Rienner Publishers*, Colorado.
- Coldicott D. ve O'Brien, T. (2012). "Environmental Security". C, Snyder (ed.). *Contemporary Security and Strategy*. Palgrave Macmillan, Hampshire, s.72-88.
- Dalby, S. (1992). "Security, Modernity, Ecology: The Dilemmas of Post-Cold War Security Discourse". *Alternatives: Global Local Political*, 17(1): 95-134.
- Dalby, S. (2003). "Environmental Insecurities: Geopolitics, Resources and Conflict". *Economic and Political Weekly*, 38(48): 5073-5079.
- Dinç, G. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Çevre ve İnsan*. Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.
- Ergül, N. (2012). "Yeni Güvenlik Anlayışı Kapsamında Birleşmiş Milletlerin Rolü ve Uygulamaları". A, Sandıklı (ed.). *Teoriler Işığında Güvenlik Savaş Barış ve Çatışma Çözümleri. Bilgesam Yayınları*, İstanbul, s.165-210.
- Floyd, R. ve Matthew, R. A. (ed.). (2013). *Environmental Security Studies: Approaches and Issues*. Routledge, Oxon.
- Giddens, A. (2013). *İklim Değişikliği Siyaseti*. (Çev. E. Baltacı), Phoenix, Ankara
- Graeger, N. (1996). "Environmental Security". *Journal of Peace Research*, 33(1): 109-116.
- Griffiths, M., O'Callaghan, T. Ve Roach, C. S. (2013). *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. (Çev. CESRAN), Nobel, Ankara.
- Heywood, A. (2011) a. *Küresel Siyaset*. (Çev. N. Uslu ve H. Özdemir), Adres Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2011) b. *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. A. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanc, Ş. Akın ve B. Kalkan), Adres Yayınları, Ankara.
- Hobbes, T. (2016). *Leviathan*. (Çev. S. Lin), Yapı Kredi Yayınları, Ankara.
- Homer-Dixon, T. (1994). Homer-Dixon, T. 1994, <http://www.homerdixon.com/projects/evidence/evid1.htm> (erişim tarihi: 29.01.2017).
- Homer-Dixon, T. ve Percival, V. (1998). "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of South Africa". *Journal Of Peace Research*, 35(3): 279-298.
- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban A. (2015). *Çevre Politikası*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kılıçaslan, E. (2016). "Kopenhag Okulu". H, Çomak vd. (ed.). *Uluslararası Güvenlik*. Beta, İstanbul, s.45-64.
- Kirchner, A. (2015) "Environmental Security". Fourth UNEP Global Training Programme on Environmental Law and Policy. <http://www.uvm.edu/~shali/Kirchner.pdf> (erişim tarihi 23.02.2017).
- Litfin, K. (1999). "Constructing Environmental Security and Ecological Interdependence". *Global Governance*, 5: 359-377.
- Martinich, A. P. (1999). *Hobbes: A Biography*. Cambridge University Press, Cambridge

Çevresel Güvenliğin Gelişimi

- Mc Donald, M. (2015). "Ecological Security". E-International Relations. <http://www.e-ir.info/2015/11/28/ecological-security/> (erişim tarihi 27.03.2017).
- Meadows, D., Meadows, De., Rensers, J. ve Behrens W (1972). *The Limits To Growth*. A Potomac Associates Book (PA), Universe Book, New York (E-Kitap) <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf> (erişim tarihi: 03.02.2017).
- Met, A. (2011). *Çevresel Güvenlik Politikaları Analizi ve Türkiye'nin Çevresel Güvenlik Stratejik Planı İçin Bir Model Önerisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- NATO (1991). *The Alliance's New Strategic Concept* http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm (erişim tarihi: 25.03.2017).
- Myers, N. (1993). *Ultimate Security: The Environmental Basis for Political Stability*. W. W. Norton & Company, New York.
- Nye, J. S. ve Welch, D. (2011). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. (Çev. Renan Akman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Page, E. (2000). "Theorizing the Link Between Environmental Change and Security". *Review of European Community and International Environmental Law(RECIEL)*, 9(1): 33-43.
- Pirages, D. (1997). "Demographic Change and Ecological Security". WW Environmental Change and Security Project Report. *Spring*, 3: 37-46.
- Pirages, D. (2013). "Ecological Security". R, Floyd ve R, Matthew (ed.). *Environmental Security: Approaches and Issues*. Routledge, Oxon, s. 139-153.
- Ponting, C. (2012). *Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*. (Çev. A. Başcı), Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- Sençerman, Ö. (2013). *Çevresel Güvenlik : Postkolonyel Dönemde Alman Doğu Afrikası için Çatışma Çözümleme Örnekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Spillmann, K. ve Bächler G. (1995). "Environmental Crisis: Regional Conflicts and Ways of Cooperation". Environment and Conflicts Project (ENCOP), Occasional Paper No 14.
- Şenel, A. (2010). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Taureck, R. (2006). "Securitization Theory and Securitization Studies". The University Warwick.http://wrap.warwick.ac.uk/1082/1/WRAP_Floyd_Securitization_theory_and_securitization_studies_WRAP.pdf (erişim tarihi: 28.02.2017).
- Thukydides (2010). *Peloponnesos Savaşları*. (Çev. Furkan Akderin), Belge Yayınları, İstanbul.
- Timoshenko, A. S. (1990). "Ecological Security: Global Change Paradigm". *Colo. J. Int'l Envtl. L. & Pol'y*, 1(127): 127-144.
- Trombetta, M. J. (2008). "Environmental Security and Climate Change: Analysing the Discourse". *Cambridge Review of International Affairs*, 21(4): 585-602.
- Trombetta, M. J. (2011). "Health Issues Securitization: The Construction of HIV/AIDS as a US National Security Threat". T, Balzacq (ed.). *Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve*. Routledge, Oxon, s.135-149.
- UNEP (1972). Declaration of the United Nations Conference.<http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=97&articleid=1503> (erişim tarihi: 03.02.2017).
- Upreti, B. R. (2013). "Environmental Security and Sustainable Development". R, Floyd ve R, Matthew (ed.). *Environmental Security: Approaches and Issues*. Routledge, Oxon, s. 220-233.
- Viotti, P. R. ve Kauppi, M. (2014). *Uluslararası ilişkiler ve Dünya Siyaseti*. (Çev. A. Özbay Erozan), Nobel Yayınları, Ankara.
- Waltz, K. N. (2001). *Man The State and War: A Theoretical Analysis*. Colombia University Press, New York.
- Warburton, N. (2016). *Felsefenin Kısa Tarihi*. (Çev. G. Ateşoğlu), ALFA Yayınları, İstanbul.
- Weiler, R. (2015). "Yeryüzünün Var Kalması için Küçülme". R, Weiler vd. (ed.). *Yeşil Ekonomi Küçülmek Güzeldir*. (Çev. S. Erengeçgin), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, s. 9-20.
- Westing, A. (ed.). (1998). *Global Resources and International Conflicts: Environmental Factors in Strategic Policy and Action*. Oxford University Press, New York.
- Wolfers, A. (1952). 'National Security As An Ambiguous Symbol'. *Political Science Quarterly*, LXVII(4): 481-502.
- Zurlini, G. ve Müller, F. (2008) "Environmental Security". E., Joergensen and D, Fath(ed.). *Encyclopedia of Ecology Volume One*. Elsevier, Amsterdam, s.1350-1356.